

سرشناسه : اسکندری، مجید، ۱۳۵۱ -
عنوان و نام پدیدآور : راهنمای میدانی طبیعت‌گردی با گیاهان ایران / مجید اسکندری.
مشخصات نشر : تهران : انتشارات ایران‌شناسی، ۱۳۹۳.
مشخصات ظاهری : ۲۹۶ ص: مصور (رنگی)، جدول: ۹×۱۹/۵ س.م.
فروست : انتشارات ایران‌شناسی: شماره انتشار ۲۵۲.
شابک : ۳-۹۵-۲۷۲۵-۹۶۴-۹۷۸

وضعیت فهرست نویسی: فیبا
یادداشت: واژه‌نامه.
یادداشت: نمایه.
موضوع: گیاهان--ایران--انواع
ردیف: کتکده: ۱۳۹۳ الف ۹/الف / SB۲۹
بندی نسبی: ۶۳۱/۵۷۰۹۵۵
شماره ثبت‌شناسی ملی: ۳۴۳۹۶۶۵

شماره انتشار ۲۵۲

شابک ۳-۹۵-۲۷۲۵-۹۶۴-۹۷۸

ISBN 978-964-2725-95-3

راهنمای میدانی طبیعت‌گردی با گیاهان ایران

ناشر: انتشارات ایران‌شناسی

تحقیق و نگارش: مهندس مجید اسکندری

مشاور و ایده‌پرداز: مهندس علیرضا...

ویراستار ادبی: واحد ویراستاری انتشارات...

طراحی و صفحه‌آرایی: امیرحسین بختیاری

طراحی جلد: منیژه احمدی طهرانی

نوبت چاپ: اول/ بهار ۱۳۹۳

لایحه‌گرافی، چاپ و اجرا:

کانون تبلیغاتی کیان گرافیک تبلیغ

تیراژ: ۲۰۰۰ جلد

قیمت: ۴۵۰,۰۰۰ ریال

کلیه حقوق مادی و معنوی این اثر اعم از چاپ، تکثیر، نسخه‌برداری، ترجمه، الکترونیکی و... برای انتشارات ایران‌شناسی محفوظ و قابل پیگرد قانونی است.

تهران-خیابان طالقانی، خیابان بهار شمالی، کوچه طباطبائی، پلاک ۶، واحد ۱
کدپستی ۱۵۶۳۶۵۵۷۱۱ تلفن: ۷۷۵۳۱۸۲۵ - ۷۷۵۳۹۸۵۹ فکس: ۷۷۶۳۸۶۸۷

www.iran-shenasi.com

info@iran-shenasi.com

سخن ناشر

به نام خداوند جان و خرد
پاس می‌داریم سخن‌های ارزشمند استادان، دوستان و مخاطبان خود را، ارج می‌نهم، لحظه‌ای را با پیشکسوتان بودن، زیرا هر حرف و هر فضای بین حروف آن‌ها، حاکی از اندوخته‌ای گوهریار است. اندوخته‌ای که ما را به این جا رساند. جایی که می‌خواهیم، بتوانیم.

سرزمین مهرگون مادری را سزاوار، بیش از این است. سرزمینی که ذره به ذره‌ای از ارزش تفکر و تأمل دارد. سرزمینی که طبیعت‌اش، رازها، تاریخ‌اش، درس و سرمردم‌اش، حرف‌ها و عشایرش، حکایت‌ها دارد.

استادان ارزش آن‌ها را پاس بداریم و در آبلدانی آن برای نسل‌های آینده، سهمی بگذاریم. هر چه در راه گذشتگان میراث‌دار شایسته‌ی آن بودند.

در طی چند سال به‌ی گذشته و با هدف «ارزش مخاطب»، در ادامه‌ی مجموعه کتاب‌های مرجع ایران‌شناسی، این بار انتشارات ایران‌شناسی، تهیه‌ی مجموعه کتاب‌های «راهنمای میدانی» را پیش روی خود قرار داده است. کتاب‌هایی که توسط دانشمندان و صاحب‌نظران این امر با این رویکرد و هدف، به زیور طبع آراسته خواهد شد، زیرا انتشارات ایران‌شناسی بر این باور است که «می‌توانیم، اگر به نظر حقی تو برانداختیم»

در این راه از تمامی استادان، پیشکسوتان و مخاطبانی که بر کار ما ارزش نهادند و با انتقادهای و پیشنهادهای خود ما را یاری دادند، صمیمانه تشکر و قدردانی داریم.

کتاب حاضر سومین کتاب از این مجموعه با عنوان «راهنمای میدانی طبیعت‌گردی با گیاهان ایران» که، حاصل سال‌ها تلاش و تلاش کارشناس این حوزه، آقای مجید اسکندری، در ایران است، پیش روی شماست. در ادامه‌ی راهنما، مجموعه‌هایی را با موضوع‌های دیگر برای شما تهیه خواهیم کرد، که کلمه به کلمه، تصویر به تصویر و طرح به طرح آن، حاصل مشورت و پیشنهاد، تجربه و انتقاد مشاوران، کارشناسان، صاحب‌نظران و شما مخاطبان گرامی است. همان طور که این کتاب چنین است، پس:

این مجموعه کامل نخواهد شد، مگر با انتقادات و پیشنهادات شما گرامیان به امید روزی که ایران را ورق به ورق در مقابل دیدگان شما عزیزان قرار دهیم.

امیرحسین بختیاری

فروردین ماه ۱۳۹۳

انتشارات ایران‌شناسی

یادداشت مؤلف

گیاهان از جمله شگفتی‌های خلقت الهی هستند که اغلب ما به واسطه‌ی عادت و یا نداشتن دقت و آگاهی کافی، به سرعت و بی‌اعتنا از کنارشان می‌گذریم. نگاهی عمیق‌تر به این موجودات زیبا می‌تواند پیوندی همیشگی بین ما و آن‌ها ایجاد کند. اگر به دیدار طبیعت آمده‌ایم و بازی رنگ و نقش و شکوفه چشم‌هایمان را نوازش می‌کند، اندکی دقیق‌تر بنگریم، کنجکاوانه‌تر، عاشقانه‌تر، بیایید به بوته خاری که در پیش پایمان قرار گرفته لگد نزنیم، لحظه‌ای تأمل کنیم به بهره‌اش دقت کنیم، شاید پیامی دارد، پندی دارد. همین سنگ‌ها، همین گل‌ها، همین برگ‌ها، همه و همه حرف دارند. اندکی گوش فرا دهیم. بنگریم و ببینیم که ریزه‌کاری‌های خلقت چگونه به یادمان می‌آیند که فریادگار بی‌همتا چقدر بزرگ است و ما چقدر کوچک، لختی پای سنگی در جایی. بوته خاری، بنشینیم و چشم‌هایمان را خیره کنیم به جلوه‌های بی‌شمار که در دلیش پنهان شده‌اند. جاذبیت‌ها را بر کاغذ بنویسیم، ساده ولی ماندگار. دوستی است کنیم هر آن چه را که برایمان عزیز و زیبا به نظر می‌رسد. یادمان شود که این دنیای فراموش‌کار، فقط عکس‌ها می‌مانند و دل‌نویسته‌ها. حال که به طبیعت تفریح و تفریح و تحقیق به دامان طبیعت آمده‌ایم و میهمان عروس طبیعت هستیم، بی‌توجهی است اگر میزبان‌مان را ارج ننهیم و بی‌تفاوت از کنار دست‌های تنهایی که با شوق و بدون چشم‌داشت، دراز کرده است، بگذریم. آشنایی با گل‌ها، گیاهان و تزیین زیبایی و آرایشی که به خرج داده‌اند از جمله ملزومات یک میهمان فهیم طبیعت است.

هدف اصلی از چاپ این مجموعه استفاده ساده و آسان آن برای عموم علاقمندان به طبیعت و محیط‌زیست است. در این کتاب، تمهیدی شده است که به کمک تصویر و رنگ، آشنایی اولیه با انواع گیاهان حاصل شود. در طول سالیان گذشته، منابع گیاه‌شناسی ایران به‌وفور توسط اساتید محقق این رشته به صورت کتاب‌های تخصصی و مقالات علمی منتشر شده و در اغلب کتابخانه‌های کشور موجود هستند ولی در حوزه‌ی غیرتخصصی و قابل استفاده برای عموم که مبتنی بر مدارک و منابع علمی باشد، انتشارات معدودی صورت گرفته است. به نیاز جامعه‌ی طبیعت‌دوست کشورمان را برطرف نمی‌کند.

اغلب عکس‌های این کتاب در کیفیت بسیار خوبی توسط نگارنده و در طول سال‌ها فعالیت علمی گیاه‌شناسی از نقاط مختلف کشور تهیه شده است. تعدادی از عکس‌ها نیز به لطف دوستان و همکاران ارجمندم به این کتاب هدیه و تعداد معدودی نیز از منابع اینترنتی معتبر استفاده شده است. علاوه بر این، در تمامی صفحات به کمک متن و علائم، خصوصیات هر گیاه مشخص شده و ذکر محل

بدیهی است انتظار نمی‌رود که با داشتن این کتاب راهنمای میدانی، شما موفق به شناسایی دقیق گیاهان پیرامون خود شوید چرا که علم گیاه‌شناسی، علمی وسیع و تخصصی است و شناسایی دقیق یک گیاه مستلزم استفاده از کلیدها و ابزار مختلف آزمایشگاهی است و گونه‌های مختلف یک جنس گیاهی می‌توانند بسیار شبیه به هم باشند به طوری که تشخیص آن‌ها از یکدیگر برای یک متخصص حرفه‌ای و کهنه‌کار هم در طبیعت امکان‌پذیر نباشد. با این حال این کتاب به شما کمک می‌کند که با توجه به خصوصیات، رنگ گل و رنگ عمومی گیاه، به هدف خود نزدیک شوید.

امید است از تمامی دوستان، وابستگان و سروران ارجمندی که با تهیه‌ی عکس و مطلب، کمک به شناسایی نمونه‌ها، همراهی در سفرها و راهنمایی‌های ارزنده خود، این حقیر را در تدوین و گردآوری این کتاب یاری فرمودند، صمیمانه تشکر کنم. همچنین از همکاران ارجمندم در بخش تحقیقات رستنی، مرسته، بقایات گیاه‌پزشکی کشور؛ به‌ویژه خانم مهندس سپیده ساجدی و دکتر محمد امینی‌راد، دکتر سعید شیرزادیان، دکتر امیرحسین پهلوانی، عبدالکریم بهرامی و احمد ترابی که در سال‌های اخیر فعالیت این حقیر از هیچ کمکی دریغ نکردند کمال تشکر را دارم و از همسر گرامی‌ام به جهت همیاری و صبوری در طول سال‌های تعددم سپاسگزارم.

از جناب آقای امیرحسین بختیار، مدیر انتشارات وزین ایرانی‌شناسی و پرسنل آن مجموعه نیز به جهت مساعدت و مراحل مختلف تدوین و چاپ این کتاب صمیمانه تشکر می‌کنم.

امید است با راهنمایی‌ها، انتقادات سازنده و نظرات ارزنده‌ی کارشناسان، دانشجویان و علاقمندان علم گیاه‌شناسی، کتابی سیرقابل انکار این مجموعه در چاپ‌های بعدی به حداقل رسیده و به فرم ایده‌آل یک راهنمای میدانی نزدیک‌تر شویم. خاضعانه منتظر نظرات سازنده‌ی عزیزان هستیم.

پیش سخن

کشور پهناور ایران متأثر از غنی‌ترین ذخایر طبیعی از جمله رستنی‌هاست. موقعیت خاص این سرزمین کهن، شرایط آب و هوایی متفاوت و خاص را در کشور از فراز قله‌های سر به فلک کشیده آن گرفته تا دل دشت‌ها، کویرهای سوزان و.... حاکم نموده است. استقرار چنین پدیده‌ی اقلیمی عامل ظهور ساختارهای شگفت‌انگیزی از اجتماعات گوناگون گیاهان در طی سالیان متمادی بوده که امروزه جلوه‌های زیبایی و عظمت این ثروت خدادادی در غالب آرایه‌های مختلف گیاهی با خاص و کاربردهای گوناگون اقتصادی، خوراکی، دارویی، زینتی و... زینت بخش کوهستان‌ها، دشت‌ها و کویرهاست.

گرایش اساسی شناسایی واحدهای مختلف خانواده‌های گیاهی (جنس، گونه و...) در پایه‌ی صنعت ریخت‌شناسی و برگرفته از تحقیقات و منابع علمی است. ولی امروزه گسترده‌تر از ریخت‌شناسی و بررسی‌های اکولوژیکی، گرایش به کاربرد شاخه‌های مختلف از جمله تحقیقات بیوسیستماتیکی، فیتوشیمیایی، بررسی‌های مولکولی و... در زمینه‌ی به‌مرزبندی دقیق بین آرایه‌های مختلف گیاهی و تعیین جایگاه واقعی آن‌ها در قلم و طبقه‌بندی، امری اجتناب‌ناپذیر بوده و راه‌گشای بسیاری از پیچیدگی‌ها شده است. ملاحظاتی که در مقالات علمی متعددی است که به مرور توسط محققان این رشته‌ی علم گیاه‌شناسی عرضه می‌شود. در کنار این بررسی‌های علمی، اهمیت و همزاد آن گیاهان، علاقمندان بی‌شمار دیگری نیز دارد که اینان بنا بر اقتضای موضوعیت خود و نه از منظر صفات و تحقیقات پیچیده‌ی علمی، بلکه به لحاظ سیمین‌فلسفی، مجذوب انواع گل‌ها و گیاهان شده و مشتاقانه در جستجوی یافتن راز و حقیقت و کاربرد آن‌ها هستند.

مجموعه‌ی پیوست که گزیده‌ای از تنوع رنگ را از دنیای رنگین‌مان عالم حیات در مورد تعدادی از گونه‌های گیاهی تعمیم می‌دهد، در سطح همکاری و ترم آقای مهندس مجید اسکندری از محققین علاقمند رشته‌ی گیاه‌شناسی و دوست‌داران محیط‌زیست برای در دسترس قرار دادن شیفتگان به طبیعت رده‌ی در ایران و آشنایی با گیاهان آن گردآوری و تدوین شده است.

مهندس سید محمود موسوی

گیاه‌شناس هرباریوم ایران

پاییز ۱۳۹۲

فهرست

کلیات ۱۰

اصطلاحات کاربردهای عمومی گیاهان ۱۱

اصطلاحات پراکنش و انتشار گیاهان ۱۵

اصطلاحات شرایط زیستگاهی گیاهان ۱۷

سنگواره پرویشی ایران ۱۸

ضوابط کاربرد نام علمی گیاهان ۲۱

راهنمای استفاده از کتاب ۲۲

گل‌های ۲۵

گل‌های بنفش ۳۹

گل‌های قرمز ۶۱

گل‌های صورتی ۹۱

گل‌های سفید ۱۲۱

گل‌های زرد ۱۶۵

گل‌های سبز ۲۲۱

درخت‌ها ۲۵

سرخس‌ها و وابستگان ۴۵

ضمائم..... ۳۵۸

ضمیمه ۱ - خزه گیان (Bryophytes) ۳۵۸

ضمیمه ۲ - گل‌سنگ‌ها (Lichens) ۳۶۰

ضمیمه ۳ - قارچ‌های کلاهک‌دار (Mushrooms) ۳۶۲

ضمیمه ۴ - ریخت‌شناسی گیاه ۳۶۴

ضمیمه ۵ - بخش‌های یک گل ۳۶۵

ضمیمه ۶ - پهنک برگ‌ها ۳۶۶

ضمیمه ۷ - برآذین‌ها ۳۶۸

ضمیمه ۸ - گل‌های منظم ۳۶۹

ضمیمه ۹ - انواع ۳۷۰

ضمیمه ۱۰ - برگ‌آذین‌ها (فیلوتاکسی) ۳۷۱

ضمیمه ۱۱ - میوه‌ها ۳۷۲

ضمیمه ۱۲ - رده‌بندی گیاهان ۳۷۳

ضمیمه ۱۳ - نمایه نام فارسی گیاهان ۳۷۴

ضمیمه ۱۴ - نمایه نام علمی گیاهان ۳۷۵

ضمیمه ۱۵ - واژه‌نامه ۳۷۶

ضمیمه ۱۶ - نام عکاسان ۳۹۶

کلیات

بی تردید یکی از مهم ترین چالش هایی که یک طبیعت گرد به کوه نورد یا دوست دار محیط زیست با آن روبه روست، آشنایی و شناسایی گیاهان است. کاربردهای مفید و تأثیرات مضر گیاهان، موضوعی است که خواه ناخواه یک شیفته طبیعت را به خود جلب می کند.

امروزه به وفه مندی به سفر به ویژه طبیعت گردی بسیار زیاد شده و با توجه به بالا رفتن سطح زندگی طبیعت دوستی در جامعه، لازم است با زبانی ساده، ارزش و اهمیت گیاهان به عنوان کن اصلی یک زیستگاه برای میهمانان طبیعت گرد بیان شود. دانایی در مورد ارزش و ارزش یک گیاه می تواند در حفاظت آن مفید باشد. عدم اطلاع از سمی بودن یک گیاه و تردد عوارض ناخوشایندی برای افراد مسن و کودکان داشته باشد و چنانچه گونه گیاهی نادر و در معرض تهدید و یا انحصاری که به دلیل ناآشنایی و نادانگی توسط طبیعت گردان پایمال و نابود شده و یا مورد چرای دام واقع می شوند.

طبق دستورالعمل سازمان جهانی حفاظت از طبیعت و منابع طبیعی (IUCN)، شناسایی عوامل تهدید کننده طبیعت و مصونیت برای گیاهان و جانوران و راههای مقابله با آنها از اولویتهای پژوهشهای تمام کشورهای محسوب می شود و آموزش، تجهیز و تشویق جوامع محلی به حفاظت در امر شناخت و حفاظت از گونه های کمیاب از وظایف کشورهای عضو تعریف شده است.

به طور خلاصه، جنگل تراشی و تبدیل مراتع و تالابها به زمین های کشاورزی، آشنای نبودن افراد بومی و گردشگر به ارزش حفاظتی گیاهان، منحرف کردن آب رودخانه ها، آبشارها و نهرها جهت مصارف شرب و آبیاری، چرای بی رویه دام ها، فعالیت های راه سازی و عمرانی، نفوذ گیاهان غیر بومی و آلودگی از زیستگاه های جنگلی و مرتعی جهت تخلیه زباله و ضایعات ساختن و دیگر عوامل مهم تخریب پوشش گیاهی در ایران هستند. امید است این کتاب بتواند به عنوان یکی از اولین گیاهان، در حفاظت آنها توسط اهالی بومی و طبیعت گردان به کار آید.

بدیهی است که معرفی گونه های مختلف گیاهی کشورمان در این کتاب و کتاب های مشابه، معرفی توانمندی های بالقوه موجود در عرصه منابع طبیعی کشورمان است و هر نوع استفاده دارویی، زینتی و صنعتی از گیاهان به منظور بهره برداری اقتصادی در طبیعت ممنوع بوده و بی تردید باعث نابودی و انقراض آنها خواهد شد. این نکته ای است که هر طبیعت گرد فهیم و واقعی به آن واقف بوده و لازم است با فرهنگ سازی مناسب و انتقال دانسته های خود از سرمایه های طبیعی کشور محافظت کند. پر واضح است که استفاده های اقتصادی از گیاهان تنها با احداث کشتزارهای

اصطلاحات کاربردهای عمومی گیاهان

گیاهان خوراکی: یکی از جنبه‌های جذاب گیاهان جنبه‌ی خوراکی آن‌هاست. بسیاری از گیاهان از جمله پونه (*Mentha*)، ریواس (*Rheum*)، سماق (*Rhus*) و زعفران (*Crocus*) و انواع میوه‌های درختچه‌ای از جمله زالزالک (*Crataegus*)، ازگیل (*Mespilus*) و زرشک (*Berberis*) به صورت خام و یا پخته شده یا به عنوان ادویه در انواع غذاها و خورشیدها مورد استفاده قرار می‌گیرند. این گیاهان به خصوص در فصل بهار بسیاری از علاقمندان را به دامان طبیعت می‌کشند. از زمان‌های دور تاکنون از این گیاهان در پختن غذاهای متنوع بومی و محلی استفاده می‌شده است. همچنین بسیاری از گیاهانی که اکنون به صورت رایجی به عنوان گیاهان دارویی به جهت مصارف خوراکی کشت می‌شوند نیز منشأ طبیعی و وحشی دارند.

۵ گیاهان دارویی: جنبه‌ی دارویی گیاهان هم برکسی پوشیده نیست. آشنایی با خواص دارویی و تسکینی بسیاری از آن‌ها می‌تواند برای طبیعت‌گردان مفید و قابل استفاده باشد. نگاه ویژه‌ای که به‌خصوص در سال‌های اخیر به گیاهان دارویی معطوف شده است ناشی از اهمیت این رستنی‌ها در زمینه‌های مختلف پزشکی و داروشناسی است. در صنایع دارویی و طب سنتی از قسمت‌های مختلف هر گیاه از جمله ریشه، برگ، میوه، گل، دانه، صمغ، رزین، موسیلاژ دانه، شیرابه، مان و روغن گیاهان به‌صورت‌های مختلفی همچون ضماد، دمنوش، شربت و عرق‌های گیاهی استفاده می‌شود. به‌طور خلاصه در کتاب‌های دارویی و طب سنتی ایران خواص و اثرات این گیاهان به‌صورت‌های مختلفی همچون تسکین‌دهنده، ضد التهاب، ضد نفخ، ضد تهوع، ضد تصلب شراین، ضد سرفه، ضد آسم، ضد انگل، ضد فشار خون، تصفیه‌کننده‌ی خون، معرق، مدر، خلط‌آور، مسهل، ملین، مقوی و کاهنده‌ی امراض زنانه ذکر شده است.

۶ گیاهان سمی: تعدادی از گیاهان، سمی و مضر شناخته می‌شوند یعنی دارای خواص و تأثیرات شیمیایی خاصی هستند که بیش‌تر جنبه‌ی دفاعی دارند. شیرهی زرد یا سفید رنگ بسیاری از گیاهان و همچنین گرده‌های آن‌ها، دارای اثرات سمی بوده و می‌توانند باعث مسمومیت انسان یا حیوان شده و یا بر روی مجاری تنفسی، بینایی و شنوایی عفونت ایجاد کنند. بسیاری دیگر از جنبه‌های مسمومیت‌زای گیاهان می‌تواند به‌صورت غیرمستقیم با اثر بگذارد، برای مثال استفاده از گوشت و شیر و لبنیات حاصله از حیواناتی که از گیاهان سمی تغذیه می‌کنند، می‌تواند باعث تأثیرات منفی در سیستم گوارشی و همچنین التهابات پوستی شود.

قارچ‌های سمی نیز از مهم‌ترین رستنی‌هایی هستند که در فرهنگ عامه و به‌ویژه در طب محسوب می‌شوند.

هیچ‌گونه قانون و یا تسلیحی در محیط طبیعی که به‌طور دقیق ایمن بودن و یا سمی بودن قارچ را معین سازد، وجود ندارد. شکل ظاهری و رنگ و طعم در سمی یا خوراکی بودن قارچ‌ها تعیین‌کننده نمی‌باشد. شناسایی قارچ‌های سمی از غیرسمی حتی برای قارچ‌شناسان

